

Bartoněk, Antonín

Vznik a rozvoj syntaktických bádání o řečtině a latině od antiky po dnešek

In: Bartoněk, Antonín. *Řecko-latinská syntax v evropském kontextu*. Vyd. 1. Brno: Masarykova univerzita, 2008, pp. [15]-19

ISBN 9788021046795

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/126302>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

2. Vznik a rozvoj syntaktických bádání o řečtině a latině od antiky po dnešek

Zatímco např. v oblasti filozofie dosáhla antická civilizace mimořádně vysoké úrovně, bez níž by byl rozvoj evropské filozofie v dalších vývojových stádiích nemožný, nedosáhla nikdy srovnatelné úrovně antická jazykovědná bádání. Určité základy úvah o jazyce byly ovšem již v antice položeny, a byly do značné míry závislé právě na učení antických filozofů (Hérakleita, Démokrita, Platóna a zejména Aristotela a stoiků); byly to např. úvahy, zda slova existují od *přírody* (φύσει), či na základě *dohody* mezi lidmi (tj. θέσει). Platón zavedl pojmy ὄνομα × ᾠήμα, které u něho tehdy odpovídaly spíše našemu protikladu *podmět* × *přísudek*, ale brzy se z tohoto protikladu vyvinulo čistě gramatické rozlišení prvních slovních druhů *jméno* × *sloveso*.

Stoicí filozofové začali pak důkladněji zpracovávat gramatické kategorie: rozlišili nejméně čtyři z řeckých jmenných pádů (v alfabetické řečtině z 1. tis. př. Kr. jich rozeznáváme pět a v protohistorické mykénské řečtině ze 14.–13. stol. př. Kr. dokonce šest), dále se stoikové zasloužili i o klasifikaci slovesných rodů, časů i vidů a alexandrijský učenec Aristarchos ze Samothráky uzavřel pak v 1. pol. 2. stol. př. Kr. antická bádání o identifikaci jednotlivých slovních druhů. Ale první soustavný nástin řecké normativní mluvnice vznikl až v 2. polovině 2. stol. př. Kr. Jeho autorem byl Aristarchův žák Dionýsios Thráx (cca 170–90), sklada- tel díla Τέχνη γραμματική „Umění gramatické“, které se stalo základní učeb- nicí staré řečtiny na dalšího půldruhého tisíce let. Dílo však obsahuje pouze hlás- kosloví a tvarosloví. Možný tu byl již i vliv učení indického gramatika Pániniho z 1. poloviny 5. stol. př. Kr.

O zpracování řecké syntaxe — v tehdejší ještě značně rudimentární podobě — se zasloužil až jiný, pozdější alexandrijský učenec Apollónios Dyskolos, au- tor díla Περί συντάξεως o 4 knihách, působící v 1. pol. 2. stol. po Kr.

Řecká gramatická studia ovlivnila i Římany. Základy studia latiny položil v r. 168 př. Kr. při své návštěvě Říma řecký stoický filosof pergamské školy Kratés z Mallu, významné dílo o latině pod názvem De lingua Latina uveřejnil v 1. stol. př. římský polyhistor M. Terentius Varro (116–27; z původních 25 knih se zachovaly jen 5.–10. kniha), nejrozsáhlejším starověkým dílem o latině je však rozsáhlý soubor 18 knih kónstantínopolského učitele Prisciana, vzniklý v 6. stol. po Kr.; z jeho díla se 16 knih týká latinského tvarosloví a pouze dvě latinské syntaxe (tento nepoměr byl aspoň zčásti dán mimořádně bohatou flexí v obou antických jazycích).

Podrobnější rozbor starověkých „syntaktických“ studií vede ovšem k zá- věru, že v podstatě tyto úvahy nepřekračují pouhý zájem o otázky soustředující se na řecké a latinské slovní druhy. Ve shodě s názory P. Swiggerse a A. Wou- terse, vyslovenými nedávno v jejich stati „Réflexions à propos de (l'absence de?) la syntaxe dans la grammaire gréco-latine“ (in: Syntax in Antiquity, Orbis Supplementa, t. 23, ed. P. Swiggers – A. Wouters, Leuven – Paris – Dudley,

MA 2003, pp. 25–41), lze dnes v podstatě opravdu hovořit o „absenci“ syntaxe (tj. v dnešním lingvistickém smyslu tohoto slova) jak v řecko-latinské gramatice antické, tak i později u řeckých gramatiků období byzantského.

Počátky novověkého bádání o řecké a latinské syntaxi stručně shrnul citovaný již J. Wackernagel, *Vorlesungen über Syntax...* I-II, 2. Auflage, Basel 1926–1928; srov. dále dvě základní moderní díla o řecké, resp. latinské syntaxi z poloviny 20. století: E. Schwyzer – A. Debrunner, *Griechische Grammatik*, Bd. II, *Syntax und syntaktische Stilistik*, München 1950, resp. J. B. Hoffmann – A. Szantyr, *Lateinische Grammatik*, Bd. II, *Syntax und Stilistik*, München 1965. Jazykový materiál k řecké a latinské syntaxi je nadále nejlépe přístupný v dílech R. Kühner – B. Gerth, *Ausführliche Grammatik der griechischen Sprache*, II 1-2: *Satzlehre*, 3. Aufl., Hannover – Leipzig 1898 a 1904, 1965², a R. Kühner – C. Stegmann, *Ausführliche Grammatik der lateinischen Sprache*, 2. Aufl., Hannover 1912, 3. Aufl. von A. Thierfelder, Hannover 1955 u. 1971; nebo H. Menge – A. Thierfelder – J. Wiesner, *Repetitorium der griechischen Syntax und Stilistik*, 10. Aufl., Darmstadt 1999, a H. Menge – A. Thierfelder, *Repetitorium der lateinischen Syntax und Stilistik*, 11. Aufl. von A. Thierfelder, Darmstadt 1953, příp. H. Menge (völlig bearb. von Th. Burkard u. M. Schauer), *Lehrbuch der lateinischen Syntax und Semantik*, Darmstadt 2000.

O moderních přístupech k řecké a latinské syntaxi viz u nás zejména tyto všeobecně významné syntaktické práce H. Kurzové: *Der Accusativus cum Infinitivo im Griechischen*, *Listy filologické*, 89, 1966, 231–237, *Die Entstehung des deklarativen Infinitivs im Griechischen*, *Eirene* 6, 1967, 101–114, *Zur syntaktischen Struktur des Griechischen, Infinitiv und Nebensatz*, Amsterdam 1968, *Der lateinische Infinitiv im Vergleich mit dem griechischen*, *Živa antika* (Skopje) 20, 1970, 83–93, *Transformational Grammar and Greek Syntax*, *Eirene* 10, 1972, 21–52, *Die textsyntaktischen Regeln des Griechischen*, *Eirene* 16, 1978, 51–57 (srov. i *Listy filologické* 102, 1979, 87–92), *Syntaktische Typologie und das Griechische*, *Živa antika* 25, 1975, 62–68, *Zum Typus des Altgriechischen*, *Listy filologické* 108, 1985, 3–13, a rovněž *Accusativus cum Infinitivo in the Structural-Typological Approach*, LF 109, 1986.

Dále pak srov. U. Egli, *Die Anwendbarkeit der generativen Grammatik an das Altgriechische*, *Fachtagung Bern* 1973, 21–58; J. Latacz, *Klassische Philologie und moderne Linguistik*, *Gymnasium* 81, 1974, 67–89; K. Strunk, *Zum Verhältnis vom Wort und Satz in der Syntax des Lateinischen und Griechischen*, *Gymnasium*, 82, 1975, 225–239; a zvláště sborník „*In the Footsteps of R. Kühner*“ (*Kühner-Colloquium* 1988), ed. A. Rijksbaron, H. A. Mulder, G. C. Wakkerová, Amsterdam 1988.

Soustavné moderní práce o řecké syntaxi jsou zejména tyto: B. L. Gildersleeve, *Syntax of Classical Greek*, New York 1901 = Groningen 1980; H. W. Smyth, *Greek Grammar*, Cambridge, Mass., 1920, 1956, 1984; A. Ghiselli, *Cenni di sintassi storica della lingua greca*, Torino 1963; J. S. Lasso dela Vega, *Sintaxis griega*, Madrid 1968; V. Humbert, *Syntaxe grecque*, Paris 1972;

E. Bornemann – E. Risch, *Griechische Grammatik*, Frankfurt 1973, 1978; A. C. Moorhouse, *Syntax of Sophocles*, Leyden 1982; V. Bers, *Greek Poetic Syntax in the Classical Age*, New Haven 1984; A. Rijksbaron, *Syntax and Semantics of the Verb in Classical Greek*, Amsterdam 1984, 1994, 2002; *Beknopte syntaxis van het Klassiek Grieks*, Lunteren 2000; M. Delaunois, *Essai de syntaxe grecque classique*, Leuven – Bruxelles 1988; G. I. Georgopoulos, *Archaia helléniké syntaxé*, Athina 1998; F. R. Adrados, *Nueva syntaxis del griego antiguo*, Madrid 1992; Y. Duhoux, *Le verbe grecque ancien*, Louvain 2000²; N. Basile, *Sintassi storica del greco antico*, Bari 2001²; E. Crespo – I. Conti – H. Maquieira, *Syntaxis del griego antiguo*, Madrid 2003; M. Meier-Brügger, *Griechische Sprachwissenschaft I*, 94–170, in: *Sammlung Göschen*, de Gruyter, Berlin – New York 1992; D. Muchnová, *Syntax klasické řečtiny*, A: *Vedlejší věty*, Praha 2004.

O latinské syntaxi pak zejména pojednávali Ch. E. Bennett, *Syntax of Early Latin*, Boston 1910, Hildesheim 1966; A. C. Juret, *Système de la syntaxe latine*, Paris 1933; A. Ernout – F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris 1951, 1959, 1964; F. Novotný, *Latinská skladba*, Praha 1955; E. Löfstedt, *Syntactica*, Lund 1956; E. A. Woodcock, *A New Latin Syntax*, London 1962; F. L. Rubio, *Introducción a la sintaxis estructural del latín I*, Barcelona 1966; R. T. Lakoff, *Abstract Syntax and Latin Complementation*, Cambridge, Ma. 1968; A. Scherer, *Handbuch der lateinischen Syntax*, Heidelberg 1975; F. R. Palmer, *Mood and Modality*, Cambridge 1986; J. B. Hoffmann, *Lateinische Umgangssprache*, Heidelberg 1951, 1978; J. Herman, *Le latin vulgaire* 1975, 1997; H. Pinkster, *Lateinische Syntax und Semantik*, Tübingen 1988; Ch. Touratier, *Syntaxe latine*, Paris 1994; G. Calboli, *Über das Lateinische, Vom Indogermanischen zu den romanischen Sprachen*, Tübingen 1997; P. Cuzzolin, *Sull'origine della costruzione dicere quod*, Firenze 1994; L. Kiesler, *Einführung in die Problematik des Vulgärlateins*, Tübingen 2006.

Český přínos k obecným syntaktickým bádáním byl pochopitelně v minulosti zejména v rukou bohemistů a slavistů a zůstává v nich i nadále, a to jak v Praze, tak i Brně, ale např. i v Olomouci a dalších univerzitních centrech. Rovněž brněnský ústav klasických studií byl v tomto směru po založení Masarykovy univerzity v r. 1919 pod značným vlivem brněnských bohemistů a slavistů (F. Trávníček, V. Vondrák), ale hned od počátku zde působila i významná osobnost Františka Novotného, klasického filologa. Ten do svého širokého záběru (sahajícího od překladu všech Platónových spisů do češtiny a od jeho čtyřsvazkového literárně-filozofického zpracování Platónova díla, nazvaného stručně „O Platónovi“, Praha 1948–1970, přes Novotného spoluúčast na dosud znova a znova vydávaném „Latinském slovníku“ Pražáka – Novotného – Sedláčka, až po jeho hlavní účast na čtyřsvazkovém díle F. Novotný – O. Jiráni – B. Ryba, „Základní latinská mluvnice“, resp. „Historická mluvnice latinského jazyka“,

Praha 1938–1955) současně včlenil v rámci naposled jmenované čtyřsvazkové mluvnice (jakožto dílu II 2) i zatím jediný český vědecký rozbor jak latinské syntaxe normativní, tak i syntaxe historické.

Po druhé světové válce se ovšem i na Masarykově univerzitě v Brně zpočátku soustředil odborný jazykový zájem — pod trvajícím vlivem Pražské lingvistické školy — spíše na otázky hláskoslovné. Ale již od konce 50. let se tu zejména na slavistice a bohemistice začal velmi silně uplatňovat zájem o pěstování moderní syntaxe, zejména v osobě J. Bauera. Jeho brzká smrt v r. 1970 hrozila přerušením této činnosti, na jeho práci byl však s to velmi brzy úspěšně navázat M. Grepl, a ten vydal již v r. 1974 pod jmény jich obou, nejprve jako provizorní vysokoškolské skriptum a poté v r. 1975 jako dobře fundovanou učebnici, „Skladbu českého jazyka“. Ta byla v dalších letech postupně doplňována a přepracována jak M. Greplem, tak později P. Karlíkem (srov. zatím nejnověji M. Grepl – P. Karlík, *Skladba češtiny*, Olomouc 1998, s dalšími dotisky a vydáními).

Zmíněná Bauerova, Greplova a Karlíkova syntaktická teorie, ústrojně propojující syntax větných členů se syntaxí větnou a polovětnou, si našla cestu i do celostátních akademických gramatik (např. do Danešovy a Hlavsovy *Mluvnice češtiny*, III. díl *Skladba*, Praha 1987), ale zapustila zejména v Brně hluboké kořeny a inspirovala zde od konce 70. let, jak už bylo výše naznačeno, nejen mnohé bohemisty a slavisty (M. Čejka, R. Večerka, E. Pallasová, R. Mrázek, S. Žaža), ale i lingvisty pracující v neslavistických oborech, např. germanistu Z. Masaříka a anglistu J. Hladkého — a v neposlední řadě i některé zdejší klasické filology, ze starších A. Bartoňka a z mladších pak celou řadu jeho studentů a doktorandů, věnujících se jazykové modalitě latiny a řečtiny.

Zmínky si zaslouží nejprve D. Nováková-Tesařová, která se jako první u nás začala zabývat tzv. modalitou deontickou (tj. modalitu možnosti, nutnosti a záměru), dále pak D. Tenorová-Peňázová a P. Peňáz; ten začal věnovat pozornost i modalitě epistémické („jistotní“). Tento typ modalit v latině jako první monograficky zpracovala H. Reichová. Pro starou řečtinu jej v současné době obdobným způsobem vyhodnocuje K. Šimůnková-Požizková (několik dílčích studií již z tohoto okruhu publikovala) a toho času dokončuje doktorskou práci o míře uplatnění a o výrazových prostředcích epistémické modalit v tomto druhém antickém jazyce (hlavní výsledky její práce tvoří náplň 12. kapitoly této publikace, str. 165nn.).

Dosavadní publikované studie a práce jasně prokázaly oprávněnost zkoumání deontické i epistémické modalit i v neživých jazycích. U latiny se např. ukázalo, že klasická latina, jak již bylo naznačeno na str. 13, málo využívala jednoduchých způsobů vyjadřování nejistoty (nebo nižšího stupně prezentace jistoty) v podobě adverbialních výrazových prostředků a byla nucena je vyjadřovat rozmanitými složitými explicitními vazbami — zatímco řečtina dovedla využívat k vyjadřování různé míry jistoty daleko bohatšího spektra vyjadřovacích prostředků — ať implicitních (tj. např. adverbii $\pi\omicron\upsilon$, $\iota\sigma\omega\varsigma$ nebo modální

partikule *āv* — vedle modálních sloves, modálních predikativ nebo různých slovesných modů a časů), či rovněž oněch složitějších prostředků explicitních.

Této speciální části syntaxe, jazykové modalitě, budeme tedy věnovat pozornost v 12. kapitole této práce, neboť i výsledky zkoumání jazykových deontických a epistémických vyjadřovacích prostředků budou nám s to poskytnout v poměrně značné míře dosti diferencovaný pohled jak na jedné straně na řečtinu, tak i na druhé straně na latinu. Rozvoj bádání tohoto typu se ostatně v poslední době ve stoupající míře uplatňuje i v celé řadě dalších zemí, např. ve Velké Británii (F. R. Palmer 1986), Holandsku (R. Risselada 1993), Španělsku (S. Núñez 1991 pojednal o epistémické modalitě v latině), Francii (G. Jendraschek o EM v baskičtině), Itálii (P. Pietrandrea 2005 o EM v italštině).

Zajímavé perspektivy se v posledních letech začínají otevírat i úvahám o tzv. gramatikalizaci v různých jazycích. V tomto badatelském okruhu se nabízejí příznivé podmínky především v jazycích s dlouhými staletými písemného doložení, takže je až s podivem, že k sobě doposud ve větší míře nepřilákaly badatele-grecisty.

